

Фамін в.м., докт. гіст. навук прафесар (БДПУ імя М. Танка),

Паноў С.В., канд. пед. навук, дацент (РІВШ)

**Пісьмовыя крыніцы па гісторыі Беларусі другой паловы ХХ-
пачатку ХХІ ст. у хрэстаматыйнай літаратуры
агульнаадукацыйнай школы**

Пасляваенны перыяд гісторыі Беларусі характарызаваўся высокімі тэмпамі індустрыяльнага развіцця краіны, а разам з гэтым – і хуткім пашырэннем гістарычных крыніц. Найбольш масавую іх групу складаюць пісьмовыя крыніцы, колькасць якіх па гэтаму перыяду практычна бязмежна. У практыцы склаліся тры прынцыпы класіфікацыі пісьмовых крыніц: а) па зместу, б) па паходжанню, в) па відах крыніц. Апошні найбольш распаўсюджаны. Пад ім разумецца сукупнасць сходных прыкмет зместу, паходжання і формы.

Складанасць крыніцазнаўчай працы па гісторыі дадзенага перыяду выцякае з супярэчнасці паміж неабходнасцю браць усю сукупнасць фактаў, якія тычацца вывучаемага пытання, без адзінага выключэння, і немагчымасцю фізічна ажыццявіць гэта на практыцы. Таму неабходна спалучаць прыцягненне па магчымасці максімальнай колькасці крыніц абагульняючага характару, пры пэўнай абмежаванасці выкарыстання тых, якіяносяць ілюстрацыйны характар.

Хаця выкарыстанне пісьмовых гістарычных крыніц з'ўляецца асновай кожнага гістарычнага даследавання, фарміраванне разумення неабходнасці гэтага ў даследчыкаў фактычна пачынаецца са школьнай парты.

Вывучэнне гісторыі, як і яе даследаванне, грунтуецца на дакументальных крыніцах. Азнаямленне з імі дазваляе інтэгравацца ў культурна-гістарычнае асяроддзе з улікам асаблівасцей, характэрных для вывучаемага часу, сфарміраваць больш дакладнае ўяўленне аб гістарычных падзеях і іх удзельніках. Вучні і студэнты, авалодваючы ўменнямі працы з

гістарычнымі дакументамі, далучаюцца да майстэрства гісторыка, пачаткаў яго прафесійнага майстэрства, што садзейнічае рэалізацыі дзейнаснага падыходу ў навучанні і замацаванню пазнавальнага інтарэсу.

У вучэбным кнігавыданні Рэспублікі Беларусь функцыю працы з дакументальнымі матэрыяламі першапачаткова адыгрывалі падручнікі і вучэбныя дапаможнікі, дзе непасрэдна ў вучэбных тэкстах ці спецыяльных рубрыках размяшчаліся адпаведныя матэрыялы, якія адлюстроўвалі вывучаемыя падзеі ці пэўныя пункты гледжання. Як правіла, такія дакументальныя матэрыялы мелі апарат засваення ў выглядзе асобных пытанняў.

У пачатку 2000-х гг. убачыла свет такая спецыяльная літаратура, як хрэстаматы, якія з'явіліся арганічнай часткай вучэбна-метадычнага комплексу. Аналіз шэрагу выданняў дазваляе вызначыць дзве тэндэнцыі ў падрыхтоўцы вучэбнай хрэстаматычнай літаратуры, абумоўленыя існаваннем вучэбных і навуковых гістарычных ведаў і вырашэннем праблемы іх пераводу. Першая тэндэнцыя звязана з наступным:

- структураваннем дакументальных матэрыялаў у адпаведнасці з раздзеламі вучэбнай праграмы і параграфамі вучэбных дапаможнікаў;
- адаптацыяй зместу ўжываемых у хрэстаматыях дакументаў і матэрыялаў да ўзроставых і пазнавальных магчымасцей вучняў;
- складаннем кароткіх перадумоў-каментарыяў да кожнага з дакументаў, якія выконваюць ролю ўводнай характарыстыкі;
- распарцоўкай комплексу рознаўзроўневых пытанняў і заданняў, арыентаваных на засваенне адпаведнага праграмнага зместу пры азнаямленні і аналізе гістарычных дакументаў. Дадзеная тэндэнцыя пераважна ўвасоблена ў хрэстаматычнай літаратуры для сярэдняй агульнаадукацыйнай школы [1; 2; 3]. Апарат у дадзеных выданнях складзены з улікам метадычных рэкамендацый, якія маюць тэхналагічны характар і звязаны са стварэннем дакументальна-метадычных комплексаў [4].

Другая тэндэнцыя ўвасобілася ў стварэнні хрэстаматы, якія

прызначаны як для вучняў старэйшых класаў, так і для студэнтаў вуну [5; 6; 7]. Такія выданні змяшчаюць комплекс дакументаў, пададзеных храналагічна, а не тэматычна, як правіла, без скарачэнняў іх аб'ёму, без адпаведных уводных артыкулаў і апарата засваення. У дадзеным выпадку прадугледжваецца, што карыстальнікі хрэстаматыі арыентаваны пераважна на азнаямленне з яе зместам, а не на яго засваенне і выпрацоўку ўменняў арыентавацца ў вучэбна-інфармацыйным асяроддзі. Дадзеная тэндэнцыя адлюстроўвае арыентацыю на набыццё навуковых гістарычных ведаў у працэсе навучання ў вышэйшай школе.

Хрэстаматыя па гісторыі Беларусі пасляваеннага перыяду для 11 класа, падрыхтаваная аўтарамі дадзенага артыкула, на іх думку, павінна садзейнічаць далучэнню вучняў да непасрэднага чэрпання ведаў па гісторыі з яе пісьмовых крыніцаў. Хрэстаматыя складаецца з трох раздзелаў.

У першы раздзел “Улада, грамадства, эканоміка БССР у другой палове 1940 –х –1980 –х гг.” уваходзіць 18 дакументальных адзінак, якія тычацца грамадска-палітычнага жыцця ў БССР ад заканчэння вайны да распаду СССР. Вядома, яны з’яўляюцца прадуктамі сваёй эпохі, з уласцівымі рысамі партыйна-класавага, ідэалагізаванага светапогляду. Такой была тагачасная рэчаіснасць грамадска-палітычнага жыцця, таму іх аналіз павінен вестіся з улікам гэтых абставін. 39 адзінак раскрываюць працэс пераадолення ваенных разбурэнняў і сацыяльна-эканамічнага развіцця БССР у азначаны перыяд. Кожная з дакументальных крыніц мае сваю пэўную ступень верагоднасці, а ў сукупнасці яны дазваляюць рабіць навукова абгрунтаваныя высновы аб напрамку сацыяльна-эканамічнага развіцця рэспублікі ў пасляваенны перыяд, дасягненнях беларускага народа ў гэтай сферы ва ўмовах яе поўнай адзяржаўленасці.

У другім раздзеле “Развіццё культуры ў БССР у другой палове 1940-х—1980-х гг.” змяшчаецца 20 дакументаў, якія даюць звесткі аб развіцці культуры БССР у пасляваенныя гады. Найбольш істотным дасягненнем у гэтай галіне з’явіўся хуткі рост адукацыі. Аб гэтым сведчаць выніковыя

паказчыкі развіцця агульнаадукацыйнай, сярэдняй спецыяльнай і івышэйшай школы рэспублікі, змешчаныя ў хрэстаматыі. Дакументы даюць адказ і на пытанне аб тым, якія захады партыйна-дзяржаўнага кіраўніцтва спрыялі гэтаму. Пры гэтым не абыйдзена пытанне аб ролі ідэалагічнага фактару ў сферы адукацыі ў той час. Разнастайны характар маюць і дакументы аб развіцці навукі, літаратуры і мастацтва. Яны могуць выкарыстоўвацца як у вучэбным працэсе, так і пры навуковых даследаваннях.

У трэцім раздзеле “Рэспубліка Беларусь у 1991—2009 гг.” налічваецца 28 дакументаў, у якіх адлюстроўваюцца важнейшыя падзеі і факты, звязаныя з палітычным, сацыяльна-эканамічным і культурным развіццём Рэспублікі Беларусь, дзейнасцю яе на міжнароднай арэне. Асаблівасцю дакументаў гэтага перыяду з’яўляецца тое, што шмат якія з іх утрымліваюць падзеі і факты ў незавершаным стане. Іх вынікі стануць вядомымі праз пэўны адрэзак часу, што неабходна ўлічваць пры іх выкарыстанні.

Аўтарамі артыкула распрацавана структура і апарат засваення хрэстаматыі па гісторыі Беларусі пасляваеннага і сучаснага перыяду [3]. Стварэнне дадзенай хрэстаматыі накіравана на авалоданне старшакласнікамі асновамі ведаў аб падзеях, з’явах, працэсах, тэндэнцыях у гісторыі Беларусі другой паловы 1940-х гг. – пачатку XXI ст., пададзеных рэпрэзентатыўна ў форме адпаведных дакументаў і матэрыялаў крыніцзнаўчага характару у іх узаемасувязі і ўзаемаабумоўленасці. Выкарыстанне дадзенай хрэстаматыі прадугледжвае сістэматызацыю і абагульненне тэарэтычнага, факталагічнага і ацэначнага кампанентаў вучэбных гістарычных ведаў аб гісторыі Беларусі праз інтэграванне працы з гістарычнымі дакументамі ў працэс вучэбнай падрыхтоўкі па гісторыі Беларусі. Праца з дакументамі дазволіць вучням усвядомлена аднаўляць тэндэнцыі і перспектывы развіцця беларускага грамадства ў пасляваенны час і на сучасным этапе і фарміраванне на гэтай падставе інтэлектуальных якасцей асобы, неабходных для асэнсавання сацыяльнай рэчаіснасці і прагназіравання уласнай жыццядзейнасці, у тым ліку прафесійнага самавызначэння. Не засталася па-за ўвагай і магчымасць

фарміравання ў вучняў нацыянальнай самасвядомасці і пачуцця гонару за культурна-гістарычныя дасягненні беларускага народа.

Змястоўны кампанент хрэстаматыі ахоплівае падзеі пасляваеннага аднаўлення у БССР, грамадска-палітычнага і сацыяльна-эканамічнага жыцця беларускага народа ў другой палове 1950-х – 1980-я гг., з’явы культурнага жыцця, працэс абвясчэння і станаўлення дзяржаўнага суверэнітэту Рэспублікі Беларусь, тэндэнцыі яе грамадска-палітычнага і сацыяльна-эканамічнага развіцця ў другой палове 1990-х гг. – пачатку XXI ст. Дадзеныя матэрыялы маюць шматпланавы характар, што дазваляе азнаёміцца і прааналізаваць розныя бакі жыцця беларускага грамадства. Частка дакументаў і матэрыялаў прадстаўлена афіцыйнымі заканадаўчымі, статыстычнымі матэрыяламі (пастановы партыйна-урадавых органаў, органаў дзяржаўнай улады і кіравання, паказчыкі сацыяльна-эканамічнага развіцця, у т.л. у перыядычным лруку). Другая частка – матэрыяламі эпістальнага жанру, якія маюць асобны характар (успаміны, мемуары, пісьмы, звароты).

Да кожнага з дакументаў падаецца невялічкая прэамбула, што дазваляе ўявіць сутнасць гістарычных падзей, з’яў, працэсаў, якія адлюстраваны ў крыніцы, а таксама кароткія даведкі аб аўтарах дакумента ці асобах, згаданых ў крыніцы. Да усіх дакументаў хрэстаматыі складзены пытанні і заданні, якія ў сваёй сукупнасці з’яўляюцца яе метадычным апаратам.

Дзейнасны кампанент навучання з дапамогай хрэстаматыі прадстаўлены пералікам спосабаў дзейнасці, якія выпрацоўваюцца ў працэсе арганізацыі працы вучняў з комплексам рознаўзроўневых пытанняў і заданняў, у тым ліку пошуковага характару. Прадугледжваецца фарміраванне ці замацаванне ў вучняў такіх уменняў, як суаднесенне адпаведных з’яў і працэсаў айчыннай, а таксама агульнаеўрапейскай гісторыі навейшага часу; характарыстыка сацыяльна-эканамічнага і грамадска-палітычнага становішча Беларусі; ацэньванне вынікаў дзейнасці гістарычных асоб і дзеячаў культуры; тлумачэнне прычынна-выніковых сувязей паміж падзеямі, з’явамі

і працэсамі; адрозненне гістарычных фактаў ад іх інтэпрэтацый; канкрэтызацыя з дапамогай дакументаў і матэрыялаў тэарытычных высноў і паняццяў; тлумачэнне розных пунктаў гледжання на гістарычныя падзеі, прадстаўленыя ў дакументах.

Форма арганізацыі вучэбнай працы з хрэстаматыяй прадугледжвае ў максімальнай ступені самастойную практыкаарыентаваную дзейнасць вучняў па засваенні зместу гістарычнай адукацыі, прадстаўленага дакументамі і матэрыяламі. Варта адзначыць магчымасць выкарыстання вучнёўскага даследавання ў выглядзе праекта ці рэферата з выкарыстаннем комплексу гістарычных крыніц.

У хрэстаматыі размешчаны спіс вучэбнай і навуковай літаратуры, а таксама электронныя рэсурсы, якія змяшчаюць дакументальныя матэрыялы па гісторыі Беларусі другой паловы 1940-х гг. – пачатку XXI ст.

Прыводзім прыклад арганізацыі засваення зместу вучэбнага матэрыялу з дапамогай хрэстаматычных дакументаў (падаюцца ў скарачаным выглядзе).

З выступлення старшыні беларускай дэлегацыі К. В. Кісялява на прэс-канферэнцыі ў Сан-Францыска

Галоўнай зменай у знешнепалітычным становішчы Беларусі пасля заканчэння Вялікай Айчыннай вайны стаў выхад БССР на міжнародную арэну, у прыватнасці, удзел дэлегацыі БССР у заснаванні ААН.

Кісялёў К. В. (1903-1977) – партыйны і дзяржаўны дзеяч БССР, дыпламат. У 1943-1958 гг. першы намеснік старшыні СНК (з 1946 г. Савета Міністраў) БССР. З 1944 г. – народны камісар, у 1946-1966 гг. міністр замежных спраў БССР.

г. Сан-Францыска, 23 мая 1945 г.

...Нашу першую прэс-канферэнцыю я намеціў прысвяціць азнаямленню прадстаўнікоў друку з рэспублікай, якую прадстаўляе наша дэлегацыя на канферэнцыі ў Сан-Францыска.

Беларусь — краіна з 10-мільённым насельніцтвам, знаходзіцца ў вярхоўях рэк Дняпра, Заходняй Дзвіны, Немана і на іх прытоках.

У многіх афіцыйных дакументах і газетах слова «Беларусь» перакладаецца як «Уэйт Раша». Гэта няправільна...

Продкі беларускага народа — славянскія плямёны, дрыгавічы, радзімічы і крывічы.

К XV і XVI вякам беларускі народ дасягнуў параўнаўча высокага ўзроўню свайго сацыяльна-эканамічнага і культурнага развіцця і стаў адным з перадавых народаў Усходняй Еўропы. У Беларусі параўнаўча рана развілося кнігадрукаванне. Першая кніга надрукавана буйнейшым асветнікам беларускага народа, яго першадрукаром Георгіем Скарыной у 1517 годзе, на паўвека раней паяўлення ў свет першай рускай друкаванай кнігі. Беларуская мова з'яўлялася агульнапрынятай дыпламатычнай мовай — у беларускім княстве.

1. Чаму ў выступленні кіраўніка беларускай дэлегацыі К.В.Кісялёва такая вялікая ўвага нададзена гістарычнаму мінуламу Беларусі?

2. Чаму, па меркаванні К.В.Кісялёва, пераклад слова «Беларусь» у дакументах і газетах, пададзены як «Уэйт Раша», няправільны?

3. Чаму для прэзентацыі Беларусі выбрана імя Ф.Скарыны? Чым можна патлумачыць, што ў выступленні К.В.Кісялёва выкарыстана імя Георгій?

Такім чынам, выкарыстанне вучэбных гістарычных ведаў у якасці вызначальных пры канструяванні структуры і зместу хрэстаматыйных матэрыялаў новага пакалення разглядаецца намі як стварэнне перадумоў для рэалізацыі тэндэнцыі, накіраванай на ўсвядомленае авалодванне вучнямі ўменнямі арыентацыі ў сучасным вучэбным інфармацыйным асяроддзі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Гісторыя Беларусі XVI – XVIII стст. : Хрэстаматыя : 7 кл. : Дапам. для настаўніка / Аўт.- склад. А.Л. Абэцэдарская [і інш.]; пад рэд. П.А. Лойкі.– Мінск : Нар. асвета, 2002. – 123 с.

2. Гісторыя Беларусі : канец XVIII ст. – 2002 г. : Хрэстаматыя : 11 кл. : Вучэб. Дапам. для вучняў / Аўт.- склад. Я.К. Новік [і інш.]; пад рэд. Я.К. Новіка.– Мінск : Нар. асвета, 2003. – 208 с.

3. Фамін, В.М. Гісторыя Беларусі : другая палова 1940-х гг. – пачатак ХХІ ст., 11 кл. Хрэстаматыя : Дапам. для вучняў агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / аўт. уступн. арт., метаад. апарату, склад. В.М. Фамін, С.В. Паноў, Т. Ходзіна.– Мінск : Нар. асвета, 2009. – 176 с.

4. Вяземский, Е.Е. Методические рекомендации учителю истории : Основы профессионального мастерства : Практик. пособие / Е.Е Вяземский, О.Ю. Стрелова.– М : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – С. 106– 115.

5. История Беларуси в документах и материалах / Авт.-сост. И.Н. Кузнецов, В.Г. Мазец. – Минск, Амалфея, 2000. – 672 с.

6. Хрестоматия по истории Беларуси : учебное пособие. В 2 ч. Ч.1. С древнейших времен до 1917 г. / сост. : Я.И. Трещенок [и др.]; под науч. ред. К.М. Бондаренко.– Минск : Изд. центр БГУ, 2008. – 623 с.

7. Гісторыя Беларусі найноўшага часу ў дакументах і матэрыялах. Хрэстаматыя / нав. рэд. А.Смалянчук. Вільня, 2008.

Звесткі аб аўтарах

Фамін Віталь Міхайлавіч

доктар гістарычных навук, прафесар

прафесар кафедры славянскай гісторыі і метадалогіі гістарычнай навукі

БДПУ імя Максім Танка

Паштовы адрас: 220006, г. Мінск, вул. Маякоўскага, д. 8. кв.19

Тэл. служб. (+ код): 8 (0172) 2278325

Тэл. хатні.: 8 (0172) 2239752

Паноў Сяргей Венямінавіч

кандыдат педагогічных навук, дацэнт

дацэнт кафедры гісторыка-культурнай спадчыны Беларусі

Рэспубліканскага інстытута вышэйшай школы

Паштовы адрас: 220125, г. Мінск, вул. Ложынская, д. 9. кв.15

Тэл. служб. (+ код): 8 (0172) 2190668

Тэл. хатні. (маб): 8 (0172) 2838457 МТС +37529 7525201

E-mail: didmet@tut.by